

SHANDOR, Vincent: *Podkarpatská Rus od vzniku ČSR po sovětskou anexi (očima přímého účastníka události)*

Rybka Publishers, Praha 2013, 311 stran

Na úvod si autor této recenze usnadní práci a ocituje několik vět z obálky českého překladu Shandorovy memoárové studie (toto oxymoron je zvoleno záměrně, jak bude brzy vysvětleno): *Kniha přináší zasvěcený, objevný, pro českého čtenáře v nejednom ohledu překvapivý, ba kontroverzní pohled na dějiny Podkarpatska. Jeho kniha je zprávou očitého svědka a účastníka událostí v zemi obývané rusínskými Ukrajinci, počínaje připojením Uherské Rusi... až po její anexi Sovětským svazem – dodejme již napřímo v zájmu zkrácení citace.*

Nakladatel podnikl záslužný krok, který by bylo možno nazvat i odvážným, kdyby se v našem prostředí těšilo dvacetileté soužití českých zemí s jihozápadní provincií současné Ukrajiny vášnivější pozornosti. Vztah porevoluční české historiografie k této látce je však macešský, na čemž nic nemění ani to, že na druhé straně vládně podobně povrchní reflexe československé kapitoly podkarpatských dějin. Češi začali brát vážně ukrajinské nároky na tuto oblast a její obyvatelstvo vždy jen pod tlakem. Nejprve za druhé republiky, o něco později v rámci svého sblížování se Sovětským svazem, což znamenalo i tón oficiálního výkladu podkarpatských dějin v dobách totality. Nová kniha se odchyluje od nekriticky rusinocentrické optiky, která se nahlas ozývá pro změnu v české postkomunistické rozpravě. Představuje pohled poctivý a civilizovaný, třebaže ve vztahu ke složitostem nacionálních sebeidentifikací tamní populace vyhraněný jedním – ukrajinským – směrem. „Privatizace“ Podkarpatské Rusi ukrajinským nacionalistickým narativem, jenž se nikterak nezabývá specifiky této oblasti a přímočaře jí přisuzuje geograficky i nacionálně ukrajinský ráz (*Byl bych velice rád, kdyby tato kniha přispěla ke správnému pochopení historické i právní minulosti Podkarpatska a jeho odvěkých ambicí mít za své hlavní město Kyjev*), musí samozřejmě nemenší měrou vybězet k ostražitosti a vyžaduje poučenějšího čtenáře.

Vincent Shandor resp. Vikentij Šandor, poté co ve třicátých letech v Praze vystudoval práva a následně pracoval v bratislavské Zemské bance, zastával v pomnichovském období funkci zmocněnce Vološynových karpatoukrajinských vlád v Praze. Byl v této éře svědkem zákulisních procesů, jaké česká ani ukrajinská historiografie dostatečně nerozebírají a v Čechách se jim poctivě věnuje jen Ivan Pop – autor jistě hodný úcty, ale podrobnější závěry své práce zcela jednostranně *rusínskému* paradigmatu. Jejich výklad tvoří také nejobsáhlejší část díla.

Český překlad se od názvu knihy podstatně odchýlil právě tím, že v podtitulku navozuje dojem díla memoárového, ačkoli Šandor vydal knižně své vzpomínky zvlášť již dříve. To pak představuje určitý oříšek: máme k posouzení subjektivní výpověď podloženou osobní zkušeností, či odbornou studií? Tak či onak, východiskem by mohla být redakční práce, která by korigovala nebo alespoň doplňovala některé zjednodušené autorovy vývody či nepřesnosti. Redakce se tohoto úkolu zhostila (a svou cenu má i polemický doslov Bruna Solaříka), ale její vstupy jsou spíše sporadické a ne vždy šťastné, takže odbornou revizi vyžadují místy i redakční zásahy. Podkarpatsko například nebylo součástí Kyjevské Rusi ani nakrátko (redakční poznámka), byť leželo v její mocenské sféře. Není pravda, že by název *Ukrajina* vznikl v Moskvě a označoval

polohu území ve vztahu k Velkoknížectví moskevskému. Zmiňuje se o něm *Kyjevský letopis* již sto let před vznikem velkoknížectví a opisovala se jím některá teritoria Rusi, aniž by se *ukrajinou* nutně mínil moderně chápaný *okraj*. Redakční poznámky pod čarou nejsou s výjimkou upozorňující zkratky na jejich konci navíc graficky odlišeny od těch vložených samotným autorem (všechny poznámky jsou uvedeny římským číslováním), čímž vzniká určitý zmatek. A v neposlední řadě – neodpustitelným nedostatkem knihy tohoto významu je absence jmenného rejstříku.

Ale věnujme se předně autorovu sdělení. To začíná ohlédnutím za neutěšenou situací ruské otázky za pozdního uherského panství. Šandor píše o intrikách uherských úřadů namířených před první světovou válkou proti ruskému hnutí na půdě Spojených států amerických a plynule nás vede k nevyslovené pointě: Uhersko skončilo, intriky nikoli. Autor zazlívá Edvardu Benešovi jeho zákulisní hru s nejvychodnější částí rodící se republiky, to, že mocnosti manipuloval nesprávnými nárysy rusínsko-slovenského etnického pomezí na úkor Podkarpatské Rusi. Z pasáže věnované této otázce Beneš vychází jako diplomatický autokrat a jediný strůjce zahraniční politiky; ve skutečnosti však jednal v součinnosti s T. G. Masarykem, na jehož popud prosadil, že předmětné rozhranění zůstalo vyhrazeno budoucímu uvážení československých vlád. Že se z této „dočasnosti“ vyklubal trvalý stav, je jiná věc; Šandor ovšem nebere v úvahu závazek Prahy udržovat vnitřní smír se Slováký, nepřihlíží k tomu, že dohody mezi oběma spornými stranami nakonec ztroskotaly (opětovné karpatoruské úsilí o přivtělení Prešovska narazilo ostatně i v době pomnichovské). Podobně nahlíží na československé územní ústupky Rumunům (Marmarošská Sihoň): jeho trpkost je pochopitelná, ale tento kaceřovaný „dar“ zohledňoval alianční preference československé diplomacie.

Tenorem prvních stránek knihy je tedy rozčarování z nesplněných slibů a věrolomnosti českých architektů mladého státu, ústící v demisi guvernéra Žatkovyče, jemuž autor ne zcela věrohodně přisuzuje sympatie k ukrajinofilům (Žatkovyč ve skutečnosti diplomaticky pracoval ve prospěch uznání Karpatorusinů za samostatnou národnost). Vše ilustruje rozporem ustanovení ze Saint Germain a porovnává je s dikcí československé ústavy, která šla proti jeho smyslu. Jakkoli Šandor stojí v jedné řadě s ostatními podkarpatskými polemiky, postrádajícími v tomto punktu vědecký odstup, nelze přehlížet, jak snadno si české ústředí vyrábělo ze Slováků a Rusínů/Ukrajinců nepřátele svým odklonem od původních slibů, zdůvodněných bohorovným poukazem na nevyzrálost jejich národních společností. Netřeba zdůrazňovat, že u základů této zdrženlivosti byla obava z řetězové „autonomistické“ reakce v mnohonárodnostním státě. Koncem třicátých let neměla ovšem Praha v rukou žádný morální trumf, jímž by odrazila antidemokratické výpady jejich předáků.

Zřetelného zjednodušování se kniha dopouští na účet meziválečného Maďarska. Při líčení jeho revizionistické horečky si vypomáhá termíny *vládnoucí třída* a *magnáti*, kritiku maďarské reality, pravda, opírá o autority jako Oszkár Jászi (ten ovšem v zemi nepobýval, do emigrace si v roce 1919 odnášel dojmy z krvavé ouvertury republiky rad a „bílé“ kontrarevoluce). Jisté je, že Maďarsko bylo v Trianonu znásilněno ještě více nežli Československo roku 1938 a že jeho autoritářský nádech (v zemi ostatně pracovala legální opozice a konaly se volby) padal na vrub tohoto traumatu obdobně,

jako po Mnichovu odvrhli „masarykovskou demokracii“ zrazení Češi. Značnou předností knihy je z druhé strany Šandorova znalost maďarských pramenů a reálií. Proto je škoda, že ojedinělé maďarské a také např. německé výrazy jsou často zkomolené: *vissa* namísto *vissza*, *éz* místo *ez*, (*vas*)*keresztz* místo správného (*vas*)*keresztz*, *Ausschusse* místo správného *Ausschüsse*. Také překlad termínu *Rongyos Gárda* jako *garda odtržených* je zcela mylný, jde o pověstnou *gardu otrhanců*, a šlo by ještě pokračovat.

Knihla nabyvá neocenitelné hodnoty tam, kde se autorův výzkum doplňuje s jeho osobními zážitky – tedy v části zasvěcené autonomní Podkarpatské Rusi. Šandor tento termín uplatňuje na celé pomnichovské trvání Podkarpatska, ve skutečnosti byl Chustem vyhlášen až koncem roku 1938, neformálně a v rozporu s ústavou. Opouje vžitému názoru, zdůrazňujícimu vlastizrádné zahraniční vazby ukrajinofilů, a naopak vyzdvihuje státotvornou roli ukrajinské opozice vůči promaďarské ekipě Andreje Bródyho. Příjezd Alexeje Gerovského ovšem mylně zasazuje až do září 1938, ač tento politický lobbista pobýval v ČSR již od května – se svolením premiéra Milana Hodži. Podle autora zvítězil jmenováním Avhustyna Vološyna u Čechů zdravý politický rozmysl, avšak přeci jen nedostatečně zohledňuje i německá „doporučení“ v této věci. Souhlasit lze s jeho snahou oddělit pohnutky oficiální ukrajinské garnitury reprezentované Vološynem od zákulisní hry Organizace ukrajinských nacionalistů a jí ovládané Karpatské síče.

Vedle Budapešti je to i Beckovo Polsko, kdo sklízí kritiku za hamižnost, jež jej vháněla do Hitlerovy náruče. Ovšem věc je složitější: Adolf Hitler dokázal mást všechny aktéry v regionu. Ukrajinci v něm viděli záštitu před maďarskými nároky a strůjce nastávající geopolitické revoluce na východě, Poláci a Maďaři od něj vymáhali svolení k vytyčení společné polsko-maďarské hranice na úct Karpatské Ukrajiny.

Nesmírně zajímavá je osobní výpověď zasazená do „doby předbřeznové“, tedy do týdnů předcházejících zániku Česko-Slovenska, byť ani zde se Šandor nevyhnul neudržitelným soudům. Tak generál Lev Prchala nebyl, jak vyčítavě tvrdí, nejvýše postaveným generálem a velitelem armády, který mohl o své újmě rozhodnout v pokračování obranných bojů proti Maďarům. Generál Svátek nebyl Ukrajinec, a překřtít jej proto z Olega na „Oleha“ je trapný lapsus. Ožehavým místem je hodnocení Prchalovy role ve chvílích maďarského nástupu. Kniha přináší znepokojující závěry, opřené mj. o prameny v Šandorově soukromém vlastnictví. Nejen tam, kde se píše o Prchalových proněmeckých sympatiích, až příliš souzní s plmulami, které se na ambiciózního generála snášely již za první republiky (a poté i za třetí republiky) a jimž protiřečí mnohá fakta z kritického období. Přesto stojí za to věnovat jim pozornost.

Závěrem se autor vyrovnává s posledním akordem česko-podkarpatské historie – bezelstným předáním území Sovětskému svazu. Nijak nešetří české politické elity, usvědčuje je z naivity a naprostého nedostatku předvídavosti ve vztahu k Moskvě. Vrací se přitom pro příklady do minulosti a dopouští se poněkud jednostranného hodnocení, pokud jde o poměr T. G. Masaryka k bolševickému režimu. Právem však upozorňuje na Masarykův přezíravý postoj k ukrajinským politickým snahám v roce 1918, neopomíjí ale ocenit i prezidentův přínos pro česko-ukrajinské vztahy, byť i zde věcně chybuje: slavná Masarykova řeč ve vídeňské říšské radě nezazněla v dubnu, ale až v květnu 1908 a inspiroval ji atentát na místopředsedu Potockého.

Epilog práce obsahuje velmi aktuální postřehy o závažnosti ukrajinské otázky pro evropský dnešek. *Západní svět musí v mezinárodním povědomí jednou provždy udržet odsudek odedávna pěstovaného hesla ruského národního a státního imperialismu, které zní: „Nikdy, nikdy se nestane, že by Rusko – ať už totalitní nebo demokratické, republikánské nebo carské – uznalo odtržení Ukrajiny.“* Záslouhou českého nakladatele mohou tento vzkaz výrazné osobnosti ukrajinského exilového života číst i zdejší čtenáři. Je to dobře, neboť rezignace na kvalitní korektury, schopné zmírnit nedostatky díla, nám odhaluje hlubší český problém: v přístupu k ukrajinské otázce jsme věčnými začátečníky.

◆ David Svoboda